

6. mezinárodní konference konstrukční gramatiky v Praze (ICCG-6)

Eva Lehečková

Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK v Praze

eva.leheckova@ff.cuni.cz

Na podzim roku 2010, ve dnech 3.–5. září, hostila Praha a konkrétně Filozofická fakulta Univerzity Karlovy významné mezinárodní setkání lingvistů spjatých s konstrukčním přístupem k jazyku. Na *6. mezinárodní konferenci konstrukční gramatiky* (6th International Conference on Construction Grammar, dále ICCG-6)¹ zaznělo celkem 6 plenárních přednášek a 69 referátů ve třech sekcích. Kromě samotné konference se 1.–2. září na zámku v Trnové konal také workshop věnovaný pružné konstrukční gramatice (FCG).

Konstrukční gramatika² je v českém prostředí novou teorií. Řadí se k funkčně-kognitivním přístupům k jazyku, které se primárně zaměřují na užívání jazyka v komunikaci, tj. na to, co znamená rozumět jazyku a rozumět si v interakci. Počátky konstrukční gramatiky lze na základě některých textů Charlese Fillmora situovat do 80. let 20. století, její intenzivní rozvoj začíná na počátku 90. let, a to především ve Spojených státech amerických. Jejími představiteli jsou v současnosti například Adele Goldberg, Jan-Ola Östman, Mirjam Fried nebo William Croft. Pokud jde o odborná fóra konstrukční gramatiky, nakladatelství John Benjamins vydává jedničku řady *Constructional Approaches to Language* (CAL),³ jedná od roku 2009 časopis *Constructions and Frames*.⁴ Konstrukčně orientovaní lingvisté nejsou sdruženi do žádné oficiální organizace.

Konstrukční gramatika není zcela jednolitou teorií jazyka, zahrnuje více směrů, mezi hlavní se řadí kognitivní konstrukční gramatika (Adele Goldberg), radikální konstrukční gramatika (William Croft) nebo pružná konstrukční gramatika (FCG; Luc Steels). Konstrukční gramatika je kompatibilní například s funkcionalistickou typologií, s Head-Driven Phrase Structure Grammar, s kognitivní gramatikou nebo s emergentní gramatikou.

Základní rysy konstrukční gramatiky (dále CxG) představuje následující přehled:

CxG je přístup deskriptivní, nederivační s relativně plochou (*flat*) syntaktickou strukturou (relativně ve srovnání s mainstreamovou, chomskyánskou generativní gramatikou).⁵ Projevuje se to mimo jiné tím, že konstrukční gramatika nepracuje s operací pohybu (*movement*) ani s prázdnými kategoriemi (*empty categories* jako stopy nebo prázdná zájmena). Na tuto vlastnost konstrukční gramatiky se někdy neformálně naráží používáním zkratky WISYWYG, přejeté z programovacího žargonu, která znamená „what you see is what you get“.

Jednotkami jazyka jsou podle CxG gramatické konstrukce, které mají povahu bilaterálního jazykového znaku. Každá konstrukce reprezentuje ustálený (morfo)syntaktický, strukturní vzorec, který slouží určitým sémantickým a(/nebo) pragmatickým účelům. Konstrukce mohou

1 Webové stránky konference viz na adrese <<http://www.constructiongrammar.org/iccg6/index.html>>.

2 Webové stránky věnované konstrukční gramatice viz na adrese <<http://www.constructiongrammar.org/>>. Základní představení lze nalézt například v pracích Crofta a Cruse (2004) nebo Friedové a Östmana (2004).

3 Viz <http://www.benjamins.com/cgi-bin/t_seriesview.cgi?series=CAL>.

4 Ten jsme představovali v SALi v čísle 1/2010.

5 Podrobně k tomuto rozdílu viz Cullicover a Jackendoff (2005).

být různě obecné – příkladem obecné konstrukce je spojení NP VP, které specifikuje vlastnosti vztahu mezi podmětem a přísudkem (např. pád substantiva, finitnost slovesa, shodu mezi podmětem a přísudkem v určitých morfologických kategoriích apod.); příkladem specifických konstrukcí jsou slovesné frazémy jako NP *držet basu* či NP *tlouct špačky*, které z hlediska lexikálního obsazení nespecifikují pouze pozici podmětu.

Podrobný popis konstrukce obnáší jednak specifikaci, jaké bezprostřední složky (*immediate constituents*) konstrukce má,⁶ jednak stanovení prototypického souhrnu podmínek, které určí, jak musí být konstrukce zformována, aby byla gramatická (tzv. *constraint-based* přístup), a jakou funkci s jakým významem pak bude plnit v promluvě (funkční přístup). Podmínky určité konstrukce mají podobu množiny uspořádaných rysů (*feature-structures*), tj. atributů s určitými hodnotami. Gramatika určitého jazyka je tvořena množinou takto (tedy někdy poměrně detailně, s informacemi z různých jazykových rovin, nejen syntaktické) specifikovaných konstrukcí, které jsou zobecněním typických výskytů v komunikaci. Konstrukční gramatika se také řadí k přístupům kognitivním, protože a) promítá do svého popisu poznatky o organizaci a fungování mysli a b) popsané konstrukce považuje za hypotézy toho, jak je organizována znalost jazyka v mysli, tj. jak vypadají mentální reprezentace jazyka.

Z hlediska metodologického je konstrukční gramatika tzv. induktivní v tom smyslu, že v procesu zkoumání jazykových jevů nejprve studuje a analyzuje soubor jazykových dat a až následně formuluje zobecnění o zkoumaných jevech (postulát „data come first“). Nepostupuje tedy primárně deduktivně od ověřování hypotéz na jazykovém materiálu. Z toho také plyne, že konstrukční gramatika v popisu vychází zejména z jazykového materiálu získaného neřízenou metodou, a to obvykle z materiálu korpusového.

Kromě konstrukční gramatiky se paralelně rozvíjí tzv. *frame semantics*, sémantika rámců, jejímž iniciátorem je rovněž Charles Fillmore. Jedná se o teorii sémantiky spadající ke kognitivním přístupům k lexikonu, která je tak jako konstrukčněgramatický popis koncipována funkčně, tj. integruje do popisu také informace o relevantních konotativních složkách významu, pragmatických rysech a encyklopedických informacích, které jsou relevantní pro pochopení a správné užívání určitého konceptu. Frame semantics je podkladovou teorií pro slovník *FrameNet*, jehož vznik je spjat s Univerzitou v Berkeley.⁷ Dohromady s CxG tvoří sémantika rámců ucelený přístup k popisu jazyka.

Mezinárodní konference konstrukční gramatiky se pořádají obvykle v dvouleté periodicitě od roku 2000. Před pražským ročníkem se konference konaly v Berkeley (2001), Helsinkách (2002), Marseille (2004), Tokiu (2006) a Austinu (2008). ICCG-7 se v roce 2012 přesune do jihokorejského Soulu.

Pražská konference ICCG-6 byla slavnostně zahájena ve čtvrtek 3. září ve Velké aule Karolina – účastníky konference uvítali zástupci vedení Filozofické fakulty a Univerzity Karlovy a předsedkyně organizačního výboru Mirjam Friedová. Poté následovala první plenární před-

6 CxG je vzhledem k místu svého vzniku a k lingvistickému kontextu, do něž původně vešla, založena na bezprostředněsložkové analýze, avšak nemá v rámci své teorie žádnou restriktci, která by znemožnila popis konstrukcí závislostním principem.

7 Podrobnější informace k němu viz na adrese <http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1> nebo speciální číslo *International Journal of Lexicography*. 16 (3) Sept., 2003. Thierry Fontenelle, ed. Existuje i varianta FrameNETu pro japonštinu.

náška Elisabeth Closs Traugottové (Stanford University) s názvem *Contexts and grammatical constructionalization*.

Po slavnostním zahájení se další konferenční jednání odehrávalo v hlavní budově Filozofické fakulty na náměstí Jana Palacha.

Celý soubor plenárních přednášek proslovených na ICCG-6 lze charakterizovat jako pestrou přehlídku různých proudů v konstruktivistickém rámci. Prof. Traugottová vzhledem ke své dlouholeté vědecké práci v oblasti vývojových procesů v jazyce (gramatikalizaci, lexikalizaci) reprezentovala zájem konstrukčních gramatiků o diachronní procesy a podmínky gramatikalizace konstrukcí. Ve svém vystoupení s oporou o příklady gramatikalizace anglických konstrukcí *be going to* či *all I said was X* systematicky pojednala o možných způsobech vymezení kontextu a integraci dynamicky pojímaného kontextu do popisu jednotlivých konstrukcí.

Stefan Gries (University of California at Santa Barbara) je významným představitelem konstrukčního křídla, jehož zástupci při jazykovém popisu využívají kvantitativní analýzu dat pomocí složitějších statistických analýz, inferenční statistiky, tzv. kolostrukčních (*collostructional*) funkcí apod. Ve své odborné práci⁸ se věnuje uvádění sofistikovaných kvantitativních analýz do konstrukční gramatiky a v tomto směru byl veden i jeho projev v plenárním referátu *Corpus-based approaches in Construction Grammar: current applications and future potentials*.

Toshio Ohori (University of Tokyo) a Kiki Nikiforidou (University of Athens) se ve svých příspěvcích věnovali konstrukčnímu popisu konkrétních jevů v diskurzu. Toshio Ohori se v přednášce *Beyond suspended clauses: clausehood in discourse* zaměřil na pragmatické funkce insubordinovaných klauzí, tj. vedlejších vět neuvozených větou hlavní. Tyto osamostatněné konstrukce označil za specifický typ vět a doložil u nich konvencionalizaci jejich pragmatických funkcí v diskurzu. Navrhl označovat i tento typ ustalování formy pro určitou funkci jako gramatikalizace.

Kiki Nikiforidou ve své prezentaci vyšla z klíčového předpokladu konstrukční gramatiky, že konstrukční gramatika by měla poskytovat teoretické a metodologické nástroje k tomu, aby bylo možné rigorózní analýzou určit specifické pragmatické rysy (v širokém smyslu, tj. diskurzovní, kulturní či sociolingvistické), které jsou konvenčně spjaté s určitými formami a které by bylo možné zakomponovat do konstrukčních modelů. Její příspěvek *Discoursal categories and grammatical description: A constructional integration* pak byl názornou ukázkou toho, jak může být tento požadavek pečlivé analýzy naplněn. Jednalo se o korpusovou případovou studii, jejímž cílem bylo specifikovat různou distribuci a funkci řeckých spojek *oti* a *pu*, které mohou uvozovat morfosyntakticky identické vedlejší věty určité množiny sloves v řečtině (například sloves vnímání nebo některých evaluativních predikátů), a na první pohled se tedy mohou jevit jako synonymní.

Gert Webelhuth (University of Frankfurt) pod názvem *Relative clause constructions* pojednal o syntaxi vztažných vět v němčině a angličtině a představil vlastní model kategorizace různých typů vztažných vět v daných jazycích, který vycházel primárně ze sémantických, nikoliv formálních rysů a který se ve Webelhuthově prezentaci přesvědčivě jevil jako adekvátnější v porovnání s modely čistě formálními. Při popisu jednotlivých typů relativních vět se Webelhuth opíral o formalismus HPSG (Head-driven Phrase Structure Grammar).

8 S. Gries všechny své texty (přinejmenším v rukopisné verzi) zveřejňuje na svých webových stránkách <<http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/>>.

Přednáška Luca Steelse (University of Brussels a Sony CSL Paris) *Fluid Construction Grammar: A progress report* byla pojata jako zpráva o současném stavu teorie tzv. pružné konstrukční gramatiky (FCG). Jedná se o jednu ze specifických variant konstrukční gramatiky, která směřuje k vytvoření počítačích modelů zachycujících kognitivní procesy spjaté s osvojováním jazyka a produkcí a porozuměním jazykovému projevu. Proto FCG pracuje na přesné formalizaci klíčových teoretických principů CxG, což následně umožňuje psát (mini) gramatiky a testovat je na interakci humanoidních robotů. V průběhu svého vystoupení Luc Steels předvedl, jakou podobu má zmíněná formalizace v FCG i jak probíhá interakce robotů využívaných v projektu FCG. Plenární přednáška Luca Steelse, proslovená první den konference, vytvořila informační základ pro několik konferenčních příspěvků věnovaných popisu určitých jazykových jevů a založených na FCG (například V. Micelli pojednala o zachycování informační struktury ve FCG, R. van Trijp se zabýval vývojem španělských zájmen a jeden kolektivní příspěvek několika členů projektového týmu rozvíjejícího FCG ukázal, jak může vypadat počítačící model integrující ukotvení – *grounding* – jazykových projevů v reálném světě). FCG se tak v průběhu konference stala jedním z výrazných inspirativních podnětů.

Konferenční příspěvky se jako celek charakterizují obtížně: spojovaly je charakteristické rysy konstrukční gramatiky popsané výše, větší část z nich byla založena na korpusovém materiálu a věnovala se konstrukčnímu popisu syntaktických jevů v nejrůznějších jazycích. Tak kupříkladu T. Hoffmann (Řezno) zkoumal anglické komparativní konstrukce typu *the more data you have, the better*, J. Leino (Turku) pojednal o prostorových částicích fungujících ve finských dialektech jako prepozice, postpozice nebo adverbia a A. Oosterhof a E. Cousse (Gent) představili konstrukční popis nizozemských participiálních imperativů. Několik příspěvků se zabývalo vývojovými procesy v jazyce – M. Hamunen (Helsinky) dokládal gramatikalizaci finských kolorativních konstrukcí tvořených infinitivem sémanticky neutrálního slovesa a určitým tvarem nějakého kolorativního, expresivního, ideofonického slovesa; M. Shindo (Tokyo) mezijazykově zkoumala konstrukcionalizaci v procesu gramatikalizace adjektiv. Některé lexikálněsémantické příspěvky vycházely z teorie sémantiky rámců a FrameNETu (například Y. Hasegawa se svými kolegy z Berkeley ukázali, jaké možnosti FrameNET poskytuje pro popis parafrází). Konečně je možné zmínit množinu některých příspěvků vycházejících z experimentálních dat (A. Goldberg a J. K. Boyd se ve třech experimentech snažili zjistit, jak si mluvčí osvojují některé zdánlivě náhodné distribuční vzorce; D. Geeraerts s kolegy představil výsledky experimentů zaměřených na holandská kauzativní slovesa, které ukázaly jejich různou spojitelnost s různými slovesy a variaci v užívání těchto konstrukcí mezi mluvčími různých dialektů).

Na konferenci vystoupili také čeští lingvisté, zejména s příspěvky založenými na různých korpusech (například Václava Kettnerová, Viktor Bielický a Otakar Smrž), Kateřina Veselovská pak ve svém příspěvku představila konstrukční analýzu členské negace v češtině. Abstrakty všech referátů jsou k dispozici ve vydaném sborníku abstraktů.

Organizačnímu výboru pražské konference předsedala Mirjam Friedová, která se dlouhodobě podílí na rozvoji konstrukční gramatiky a je mimo jiné členkou odborné rady jak ediční řady CAL, tak časopisu *Constructions and Frames*. Dalšími spolupracovníky při přípravě konference byli Jan Čermák (Ústav anglického jazyka a didaktiky FF UK v Praze), Ema Krejčová (Ústav lingvistiky a ugrofinistiky FF UK v Praze) a autorka tohoto příspěvku.

Dovolím si zpětně za všechny členy organizačního výboru uzavřít tuto zprávu s emotivním příděchem – organizovat ICCG-6 v Praze nám činilo radost a byli jsme za tuto příležitost vděční, protože se z našeho pohledu jednalo o významné a respektované mezinárodní setkání s vysoce kvalitní účastí, které umožnilo vnést do české lingvistiky aktuální proudy v lingvistice zahraniční. Přáli bychom si, aby se podobných událostí v Praze a celé České republice konalo v budoucnu více a aby se těšily pozornosti českého odborného publika.

Literatura:

CROFT, William – CRUSE, D. Alan (2004): *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

CULLICOVER, Peter – JACKENDOFF, Ray S. (2005): *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.

FRIED, Mirjam – ÖSTMAN, Jan-Ola (2004): Construction grammar: a thumbnail sketch. In: Mirjam Fried – Jan-Ola Östman (eds.), *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, s. 11–86.